

До 100-річчя
Національної академії наук України

В. П. НАГРЕБЕЛЬНИЙ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДІЯЛЬНОСТІ
НАУКОВИХ УСТАНОВ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙ НАН УКРАЇНИ**

У сучасних умовах основною ланкою науково-дослідної діяльності й організаційної структури Національної академії наук України (далі — НАН України або Академія) є науково-дослідні інститути, наукові установи та організації (обсерваторії, ботанічні сади, бібліотеки тощо (далі — наукова установа або інститут)). Саме тут відбувається об'єднання працівників із засобами виробництва, виникають і реалізуються науково-дослідницькі та науково-виробничі відносини.

З огляду на економіко-правову природу наукова установа є не лише комплексом знарядь праці і засобів, виробництва, а статутним господарюючим суб'єктом, що здійснює науково-дослідну, науково-технічну, інформаційну та іншу діяльність, результати якої втілюються в матеріальних та інтелектуальних цінностях, науковій і науково-технічній продукції. Це визначає і головну роль наукової установи у системі Академії як суб'єкта здійснення фундаментальних і прикладних досліджень з метою одержання нових наукових знань, сприяння

© *НАГРЕБЕЛЬНИЙ Володимир Петрович* — заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України з наукової роботи, кандидат юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України

науково-технічному прогресу та соціально-економічному і духовному розвитку суспільства.

Для віднесення установи до категорії науково-дослідної (науково-технічної) вона має відповідати критеріям, визначеним у ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р.¹ Згідно з цим критерієм науково-дослідною (науково-технічною) установою вважається юридична особа незалежно від форм власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною. При цьому відповідно до норм ст. 1 згаданого закону науковою діяльністю є інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження, а науково-технічною діяльністю — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки. Основними формами цієї діяльності є проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Статутне положення про наукову установу як головну ланку в системі Академії повністю відповідає і фактичній ролі академічних інститутів та наукових установ і організацій у розвитку фундаментальних досліджень. У зв'язку з цим важко погодитися з висловленою свого часу точкою зору, що в сучасний період «азнало перегляду уявлення про науково-дослідні інститути як про основний універсальний осередок організації науки...». А тому «на противагу курсові на створення нових інститутів, який домінував протягом тривалого часу, передбачається перенесення акценту на дослідні лабораторії та групи, котрі мають стати головною структурною одиницею в науці»².

Не применшуючи значення дослідних лабораторій і груп, водночас потрібно зазначити, що, на нашу думку, тут їх роль дещо перебільшена. Навіть у рамках інститутів вони, здебільшого в частині організації наукових досліджень, не можуть конкурувати з окремими науковими відділами чи секторами.

Слід зауважити, що наразі погляди змінюються в іншому. Йдеться, зокрема, про подолання наслідків запровадженої свого часу практики гігантоманії у цій справі. За досвідом західних країн протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція створення порівняно невеликих за чисельністю працівників мобільних наукових установ з ефективною і раціональною системою організації їх діяльності та відповідним менеджментом. Однак саме інститут продовжує залишатися в системі Академії основною структурною ланкою організації наукових досліджень. Будь-які спроби за сучасних умов штучно змінити це становище уявляються необґрунтованими і недоцільними.

Найважливішою ознакою, що визначає правовий статус науково-дослідного інституту та прирівняної до нього наукової установи, є закріплена в статутних нормативних документах Академії та чинному законодавстві України самостійність інституту як наукової організації, наявність у нього прав юридичної особи. Визнання інституту юридичною особою означає його право самостійно й від свого імені брати участь у науковій, науково-організаційній та господарській діяльності, набувати майнові та особисті немайнові права (право на фірмовий і товарний знаки тощо), бути позивачем і відповідачем у суді та ін.

У чинних нормативно-правових актах України сформульовані положення, які встановлюють наявність в науковій установі організаційно-правових атрибутів, притаманних їй як специфічному господарюючому суб'єкту, а саме: відокремленого майна, самостійного балансу, розрахункових та інших рахунків у банківських установах у національній та іноземній валюті, печатки зі своїм найменуванням тощо. Це означає, що інститут є державною науковою установою і юридичною осо-

бою з певним правовим режимом. Стосовно цього режиму інститут може набувати ті права і обов'язки, які відповідають цілям, завданням і напрямам його діяльності, що передбачені в установчих документах, насамперед у статуті інституту, як наукової установи.

Рішення про створення інституту приймає Президія НАН України. Організаційно він входить до складу відділення Академії або підпорядковується безпосередньо Президії НАН України. Належність інституту до відповідного відділення Академії, а також переведення інституту з одного відділення до іншого визначає Президія НАН України за поданням (клопотанням) вченої ради інституту та за погодженням з відповідним відділенням (відділеннями) НАН України. Інститут може мати статус подвійного підпорядкування — НАН України та іншому центральному органу виконавчої влади України. Рішення про його створення проводиться спільним наказом Академії та центрального органу виконавчої влади.

У своїй діяльності інститут має керуватися чинним законодавством України, Статутом Національної академії наук України, Основними принципами організації та діяльності наукової установи Національної академії наук України, затвердженими постановою Президії НАН України від 14 вересня 2016 р. № 180 (далі — Основні принципи), а також власним статутом.

Перелік і зміст повноважень інституту як юридичної особи в останні роки значно розширився й поглибився в процесі реформування управління наукою та організації досліджень. Це стало можливим завдяки ухваленню Загальними зборами НАН України 14 квітня 2016 р. нових редакцій Статуту НАН України, Положення про Секцію Академії, Положення про відділення наук, а також Основних принципів організації та діяльності наукової установи Академії. Ці акти закріпили за науковими установами та організаціям повноваження щодо самостійної розробки й прийняття своїх статутів, у яких відбивається специфіка діяльності того чи іншого інституту. Поряд з цим статути наукових установ та організацій не повинні супе-

речити законодавству України та згаданим внутрішньоакадемічними актам.

Для будь-якої діяльності, як відомо, необхідна відповідна матеріальна основа. Для наукових установ та організацій Академії таку основу становлять бюджетне фінансування, яке має дві складові: 1) загальний фонд, що містить обсяг надходжень на фінансування науково-дослідних робіт, цільових наукових і науково-технічних програм, проектів, тем та ініціативних розробок; 2) спеціальний фонд, який складається із коштів, отриманих за виконання госпдоговірних робіт, за проведення економічної, у тому числі зовнішньоекономічної діяльності за профілем інституту, та набутих іншим шляхом, не забороненим законом.

Головним завданням наукової установи НАН України, як зазначалось вище, є здійснення фундаментальних і прикладних досліджень з метою одержання нових наукових знань, сприяння науково-технічному прогресові та соціально-економічному і духовному розвитку суспільства. Для виконання цих завдань і досягнення цілей діяльності наукова установа відповідно до Основних принципів та свого статуту: а) розробляє за широкою участю наукового колективу основні напрями досліджень; б) складає, затверджує і виконує плани науково-дослідних робіт, розв'язує питання їхнього матеріально-технічного і фінансового забезпечення; в) вивчає, аналізує та узагальнює досягнення світової науки за своїм профілем і визначає можливості їх використання в матеріальній та духовній сферах життя суспільства, бере участь у розробці й реалізації міжнародних програм і проектів; г) розробляє прогнози та проводить експертизу з відповідних напрямів науки і техніки; д) організовує, проводить та бере участь у конкурсах наукових робіт (проектів, заявок) і за результатами конкурсу надає необхідні ресурси та забезпечує виконання відповідних досліджень; е) проводить конференції, наради, симпозиуми, виставки, наукові школи, у тому числі міжнародні; ж) здійснює підготовку наукових кадрів через аспірантуру, докторантуру, прикріплення, стажування, у тому числі за кордоном, а також через спіль-

ні з вузами кафедри та інші форми; з) створює у встановленому порядку спеціалізовані вчені ради при інституті для захисту кандидатських і докторських дисертацій; і) забезпечує високу якість досліджень, систематичне накопичення і узагальнення наукових результатів, створення умов для реалізації творчих можливостей наукового колективу та соціальний захист працівників.

Крім того, наукова установа, організація Академії: 1) розробляє структуру і штатний розпис у межах наявних коштів і затверджує його в установленому в НАН України порядку; 2) преміює працівників відповідно до положення інституту про преміювання, здійснює інші види стимулювання праці співробітників інституту; 3) укладає в установленому порядку угоди і договори про наукове та науково-технічне співробітництво з організаціями, у тому числі зарубіжними й міжнародними, здійснює зовнішньоекономічну діяльність; 4) у порядку, встановленому законодавством України та нормативними актами НАН України, вирішує питання про вступ до спілок, асоціацій та ведення інших форм спільної діяльності з організаціями й підприємствами, включно із закордонними; 5) набуває майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності (науководслідні, дослідно-конструкторські розробки, винаходи тощо) у встановленому законом порядку, у тому числі відповідно до угод (контрактів) зі своїми науковими співробітниками і працівниками, котрі як автори є суб'єктами права на об'єкти інтелектуальної власності, які створені в інституті; 6) має право згідно з чинним законодавством України реалізувати на внутрішньому і зовнішньому ринках об'єкти інтелектуальної власності, що йому належать, а також зразки і малі серії приладів, устаткування, матеріалів та іншої наукоємної продукції, надавати науково-технічні послуги, здійснювати рекламні заходи; 7) з метою застосування науково-технічних розробок у виробництві за дозволом Президії ПАН України може виступати учасником підприємств зі змішаною формою власності, до статутних фондів яких передаються належні інституту майнові права, і одержувати відповідні доходи від їхньої діяльно-

сті, а також використовує інші форми зв'язку науки з виробництвами; 8) створює фонди соціального захисту науковців відповідно до чинного законодавства; 9) має право, у встановленому в НАН України порядку, на укладання договорів оренди майна, у тому числі нерухомого, що обліковується на балансі наукової установи, а також договорів продажу майна. При цьому кошти, які отримані установою від оренди або продажу майна, у повному обсязі спрямовуються на виконання її статутних завдань.

Наукова установа може створювати філії і наукові відділення на правах структурного підрозділу, конструкторські, технологічні і проектні бюро, дослідні виробництва, а також інші структурні підрозділи без прав юридичної особи, що діють за положеннями, затвердженими наказом директора після погодження з вченою радою наукової установи. Для безпосереднього впровадження у виробництво та/або практичного використання на підприємствах і в установах науково-технічного результату (результатів) при наукових установах можуть діяти виробничо-орієнтовані наукові установи, підприємства та організації з правами юридичної особи, які створюються за рішенням Президії НАН України і діють на підставі статуту, який затверджується та реєструється у встановленому в НАН України порядку.

З метою надання доступу до унікального обладнання для проведення наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок вітчизняними та іноземними вченими за рішенням Президії НАН України можуть утворюватися центри колективного користування науковим обладнанням у формі структурного підрозділу наукової установи НАН України. Для підтримки та розвитку фундаментальних досліджень на світовому рівні, нових перспективних міждисциплінарних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок, координації спільної діяльності та ефективного використання фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів за визначеним науковим напрямом наукова група наукової установи може входити до державної ключової лабораторії, як

об'єднання наукових груп наукових установ та університетів, інших вищих навчальних закладів, на основі договору про спільну наукову діяльність у порядку, визначеному законом.

У процесі реалізації кожного із цих напрямів діяльності наукової установи складаються різноманітні суспільні відносини, а також специфічні організаційні форми, за допомогою яких досягаються основні цілі й завдання діяльності наукової установи. Ці відносини, з огляду на їх зміст та рівень, умовно можна поділити на три групи.

Першу групу становлять внутрішньоінститутські відносини, які регулюються переважно статутом та іншими нормативними документами (положеннями, правилами, наказами тощо), а також нормами трудового законодавства.

До другої групи належать взаємовідносини наукової установи з керівними органами Академії: Загальними зборами і Президією, загальними зборами і бюро відповідного відділення. Регулювання цих відносин здійснюється на основі статутних та інших нормативних документів Академії, а також рішень, що приймаються зазначеними органами.

Третю групу становлять відносини наукової установи як самостійної організації — юридичної особи з підприємствами, організаціями і установами, міністерствами і відомствами, органами виконавчої і судової влади тощо. Ця група відносин регулюється нормами цивільного, адміністративного, фінансового, господарського та інших галузей законодавства України.

Практика організації наукових досліджень виробила велику різноманітність форм, за допомогою яких реалізуються цілі, завдання і напрями діяльності наукової установи. Одні з цих форм мають своє організаційне оформлення і правове забезпечення (наприклад, господарські та інші цивільно-правові договори). Другі, не врегульовані правом, у ряді випадків потребують правового захисту (наприклад, договори про творче співробітництво). Треті перебувають у стадії становлення. Для їх нормативного розвитку та оптимізації також потрібна відповідна правова база (наприклад, експертиза важливих науково-технічних проектів).

Для характеристики юридичного статусу наукової установи важливе значення має договірно-правова форма, до якої належать усі види цивільно-правових та господарсько-правових договорів і угод, що укладаються інститутом (купівля-продаж, підряд, оренда, договори на проведення науково-дослідних, проектно-конструкторських і технологічних робіт тощо).

Основним актом, яким регулюється діяльність наукової установи, як зазначалося, є її статут. Він може містити положення, що відображають специфіку діяльності наукової установи відповідно до основних напрямів наукових досліджень, але не повинен суперечити нормам чинного законодавства України, Статуту Академії та Основним принципам. Статут установи розробляється відповідно до Основних принципів, після широкого обговорення в науковому колективі приймається вченою радою, погоджується з відповідним відділенням і набуває чинності після його затвердження Президією Академії та реєстрації.

Статут наукової установи повинен містити: повне та скорочене найменування державною і англійською мовами; дату прийняття та номер рішення про створення; місцезнаходження; юридичний статус; мету створення та основні завдання; структуру; порядок управління та повноваження органів управління; джерела надходження і порядок використання коштів та майна; повноваження трудового колективу наукової установи; порядок звітності та контролю за провадженням фінансово-господарської діяльності; порядок внесення змін до статуту; порядок припинення. Статут може містити інші положення, що стосуються особливостей утворення і діяльності наукової установи. При цьому наукова установа може мати статус неприбуткової організації.

Важливою передумовою ефективної діяльності наукової установи і чинником, що визначає обсяг і зміст внутрішніх інститутських відносин, є його оптимальна організаційна структура. Відповідно до існуючого порядку структура наукової установи розробляється дирекцією, розглядається вченою радою та затверджується відповідним відділенням Академії.

Основними структурними підрозділами інституту є науково-дослідний відділ, лабораторія або сектор, а також управлінські й науково-допоміжні підрозділи та служби. У науково-дослідних інститутах і прирівняних до них наукових установах Академії можуть створюватись наукові колективи, у тому числі на контрактній основі, що організуються на певний термін для розв'язання конкретних дослідницьких завдань.

Характерною ознакою правового статусу наукової установи НАН України на сучасному етапі є суттєве розширення його повноважень у взаємовідносинах з іншими суб'єктами господарської та іншої діяльності. Чинним законодавством України, нормативно-правовими актами Академії, зокрема Основними принципами, науковим установам надано право в межах наявних коштів самостійно розробляти і затверджувати її структуру і штатний розпис; вирішувати питання використання колективних договорів і контрактних форм оплати праці та елементів внутрішнього інститутського господарського розрахунку, а також преміювати працівників відповідно до положення про преміювання, здійснювати інші види стимулювання праці співробітників. Дедалі більшого поширення набуває контрактна система організації та оплати праці співробітників у науково-дослідних інститутах та інших академічних установах. Ця система має на меті стимулювання творчої активності та ініціативи працівників в умовах формування ринкової економіки, а також удосконалення оплати праці.

Основні принципи передбачають більш гнучку систему атестації й переатестації наукових кадрів, обрання їх на відповідні посади. Головними критеріями тут мають бути наукова компетентність і професіоналізм, ініціативність, особистий внесок у розвиток відповідної галузі науки, організаторські здібності, креативність тощо.

У законодавстві України про наукову і науково-технічну діяльність та в Основних принципах закріплено нові підходи до розуміння ролі, завдань і призначення наукових установ, нормативно встановлено перелік їх повноважень. Зокрема, як зазначалось, наукова установа наділена правом самостійно

укладати в установленому порядку угоди та договори про наукове та науково-технічне співробітництво з установами та організаціями, у тому числі зарубіжними та міжнародними, а також самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Крім того, вона самостійно вирішує питання вступу до спілок, асоціацій та інших форм спільної діяльності з організаціями та підприємствами, включаючи закордонні, якщо це не суперечить чинному законодавству України.

Важливою складовою роботи наукової установи з вирішення актуальних державних і суспільних проблем є науково-експертна діяльність, яка здійснюється на основі Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р.³ Дана діяльність охоплює підготовку аналітичних і прогнозних матеріалів, експертних висновків, пропозицій і рекомендацій з різноманітних питань суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку держави, що є одним з основних завдань наукових установ і у цілому НАН України як вищої наукової організації країни.

Матеріальну основу діяльності наукової установи НАН України становить майно — основні та оборотні фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається на самостійному балансі. Науково-дослідні інститути та прирівняні до них академічні установи володіють правом оперативного управління або господарського відання закріпленим за ними майном залежно від того, чи є вони бюджетними, госпрозрахунковими чи зі змішаною формою фінансування. При цьому створення таких установ та наділення їх майном є одним із проявів здійснення Академією належних їй повноважень на закріплене за нею на праві господарського відання державне майно.

У законодавстві України та нормативних документах Академії визначено умови і порядок розмежування й розподілу майна між підпорядкованими Академії установами та організаціями, його обліку і використання, а також користування і розпорядження закріпленим за ними майном. З аналізу цих актів випливає, що за своїм змістом право господарського відання щодо майнового комплексу Академії і право оперативного

управління щодо закріпленого за науково-дослідними інститутами, установами та організаціями майна і його використання для участі у цивільних відносинах, у тому числі для ведення фінансово-господарської діяльності), відповідно до цілей діяльності та в межах цивільної і господарської правоздатності, певною мірою відрізняється від змісту однойменних прав державних установ (організацій).

Кошти, отримані науковою установою НАН України від надання послуг у сфері наукової і науково-технічної діяльності, не можуть бути вилучені в дохід держави. Наукові установи, що перебувають у віданні Академії, мають право спрямовувати отримані від надання зазначених вище послуг кошти (за винятком тієї частини, яка відповідно до закону має перераховуватися до Державного бюджету України на відповідний рік) на реконструкцію та капітальне будівництво основних фондів і соціально-побутових об'єктів, розвиток соціально-побутової бази та соціальну підтримку наукових співробітників та працівників науково-допоміжного складу.

Належні науковій установі права реалізують її керівник (директор), вчена рада, а також за встановленим розподілом обов'язків інші службові (посадові) особи інституту. Ефективність організації наукових досліджень, створення умов для реалізації творчих можливостей наукового колективу значною мірою залежить від ефективності управління діяльністю наукової установи, яке здійснюється на основі й у порядку, визначеному чинним законодавством.

Управління науковою установою НАН України здійснюється на основі і в порядку, встановленому Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Статутом НАН України, Основними принципами та статутом наукової установи НАН України. Наукову установу очолює керівник, який обирається, призначається та звільняється з посади й діє відповідно до законодавства, статуту наукової установи та укладеного з ним контракту.

Керівник наукової установи обирається шляхом таємного голосування на зборах колективу наукових працівників цієї

наукової установи на строк до п'яти років у межах строку, визначеного статутом (положенням) наукової установи, з правом бути переобраним і призначається на посаду Президією НАН України, а керівник наукової установи подвійного підпорядкування — спільним рішенням Президії НАН України та відповідного центрального органу виконавчої влади. Одна і та сама особа не може бути керівником відповідної наукової установи більш як два строки.

Контракт з обраним керівником наукової установи укладається НАН України в установленому порядку протягом одного місяця від дня обрання на строк, визначений статутом (положенням) цієї наукової установи, але не більше ніж на п'ять років. Керівник наукової установи може бути звільнений з посади Президією НАН України з підстав, визначених законодавством про працю, а також через порушення умов контракту. Він також може бути звільнений з посади у зв'язку з прийняттям рішення про його відкликання зборами колективу наукових працівників цієї наукової установи.

Керівник наукової установи відповідає перед НАН України за виконання завдань і обов'язків, передбачених законодавством, статутом наукової установи, а також контрактом.

Характерною рисою, притаманною для правового статусу наукової установи Академії, є встановлений Основними принципами організації та діяльності наукової установи НАН України порядок призначення (обрання), керівного складу інституту, завідувачів наукових відділів, лабораторій (секторів), керівників філіалів і наукових відділень інституту тощо. Зокрема, заступники директора з наукової роботи і вчений секретар призначаються керівником наукової установи за погодженням з вченою радою та відповідним відділенням і затверджуються Президією НАН України. Заступника директора із загальних питань або з адміністративно-господарської роботи призначає керівник наукової установи за погодженням з відповідним відділенням Академії та затверджує Бюро Президії НАН України. Керівники філіалів і відділень наукових установ, а також інших відокремлених структурних науко-

вих підрозділів обираються вченою радою і затверджуються Президією НАН України за поданням відповідного відділення Академії. Завідувачі наукових відділів, лабораторій (секторів), головні, провідні, старші, наукові, молодші наукові співробітники заміщують посади шляхом обрання за конкурсом або за підсумками чергової атестації. При цьому завідувачів наукових відділів і головних наукових співробітників за поданням директора та відповідного відділення НАН України затверджує на посадах Президія НАН України, провідних наукових співробітників — бюро відповідного відділення Академії.

Загальний порядок проведення конкурсу на заміщення (комплектування) вакантних наукових посад у наукових установах НАН України визначений Примірним положенням про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад державної наукової установи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2018 р. № 404⁴.

Характерними ознаками управління науковою установою в системі НАН України є колегіальність і демократизм. Колегіальним консультативно-дорадчим органом управління науковою і науково-технічною діяльністю наукової установи є вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада (далі — вчена рада), яка приймає рішення та виробляє відповідні рекомендації в межах своєї компетенції, що визначається статутом наукової установи.

Кількісний склад членів вченої ради має бути передбачений у статуті (положенні) наукової установи. Не менш як три четверти складу вченої ради обираються таємним голосуванням зборів наукових працівників, а решта членів призначаються наказом керівника цієї наукової установи. Для наукової установи, кількість працівників якої перевищує 500 осіб або яка має відокремлені відділення, філії, інші структурні підрозділи, за поданням керівника наукової установи рішенням Президії НАН України може бути визначено та передбачено в статуті особливий порядок обрання складу вченої ради наукової установи.

До виключної компетенції вченої ради належать питання щодо: визначення стратегії розвитку наукової установи та пер-

спективних напрямів наукової і науково-технічної діяльності; проведення наукової і науково-технічної оцінки тематики та результатів науково-дослідних робіт; затвердження поточних (щорічних) планів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок; удосконалення та розвитку структури наукової установи; затвердження тем дисертацій здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) та науковому рівні вищої освіти і призначення наукових керівників (консультантів); затвердження результатів атестації наукових працівників, аспірантів, докторантів, здобувачів; затвердження результатів конкурсу на вакантні посади наукових працівників; затвердження річних звітів про діяльність наукової установи та фінансових планів (кошторисів) наукової установи та інші питання.

Вчена рада має право приймати рішення, якщо на засіданні присутня не менш як половина її облікового складу, за винятком випадків розгляду кадрових питань, висунення робіт на здобуття премій і медалей та інших питань, де обов'язкова присутність двох третіх складу вченої ради. Рішення вченої ради вважаються прийнятими, якщо за них голосувало понад 50 відсотків присутніх членів вченої ради. Рішення приймаються відкритим або таємним (за рішення вченої ради) голосуванням, якщо статут наукової установи не передбачає іншого порядку.

З метою сприяння здійсненню та розвитку наукових досліджень молодих вчених, забезпечення захисту їх прав та інтересів у науковій установі утворюється рада молодих вчених, яка є колегіальним виборним дорадчим органом, що об'єднує молодих вчених наукової установи та діє відповідно до положення про цю раду, яке затверджує керівник наукової установи після погодження з вченою радою.

Відповідно до Кодексу законів про працю України, законів України «Про колективні договори і угоди», «Про оплату праці» та інших нормативно-правових актів трудового законодавства дирекція наукової установи з її профспівковою організацією укладає колективний договір, який має докладно регламентувати взаємовідносини трудового колективу.

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ст. 11) встановлено, що з метою визначення ефективності діяльності наукових установ проводиться їх державна атестація. Під час її проведення здійснюються оцінювання наукової установи за такими напрямками: 1) забезпеченість науковими і науково-технічними кадрами; 2) стан матеріально-технічної бази; 3) якість наукової і науково-технічної діяльності — на основі експертної оцінки з використанням науковометричних та інших показників, що використовуються в міжнародній системі експертизи; 4) оцінка ефективності наукової і науково-технічної діяльності має здійснюватися відповідно до завдань наукової установи. Результати державної атестації наукових установ використовуються органами управління Академії під час: планування обсягу видатків державного бюджету для забезпечення діяльності наукових установ; формування тематики наукових досліджень та науково-технічних розробок інститутів; розгляду питання продовження (дострокового розірвання) контракту з керівником наукової установи; вирішення питання щодо реорганізації або ліквідації наукової установи.

Основним підзаконним актом, яким регламентується проведення атестацій, є Порядок проведення державної атестації наукових установ (далі — Порядок), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 540⁵. Згідно з цим Порядком державна атестація наукових установ проводиться відповідно до методики оцінювання їх ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності експертними групами та експертною комісією з проведення атестації.

Важливим чинником, який характеризує особливості правового статусу наукових установ та організацій Академії, є припинення їх діяльності як юридичних осіб шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. За загальним правилом, визначеним ст. 104 Цивільного кодексу України, юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним осо-

бам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

Відповідно до Статуту Академії та Основних принципів реорганізація або ліквідація наукової установи проводиться Президією НАН України за поданням бюро відділення Академії, до складу якого він чи інша наукова установа входить, або за поданням одного із віце-президентів НАН України згідно з розподілом обов'язків. Рішення про реорганізацію та ліквідацію наукових установ подвійного підпорядкування проводиться спільним наказом НАН України та відповідного центрального органу виконавчої влади у випадках, передбачених законом, наукова установа може бути ліквідована за рішенням суду. Після ліквідації наукової установи її майно переходить у розпорядження Президії НАН України.

Незважаючи на значні втрати, яких зазнала наукова сфера під час економічної кризи, НАН України залишається одним з провідних наукових центрів країни, має вагомий науковий потенціал. Вчені Академії плідно працюють у багатьох наукових напрямках та отримують результати високого наукового рівня. Останнім часом відбуваються певні позитивні зрушення в організації та забезпеченні наукових досліджень, інноваційної активності науково-дослідних установ, розширюється їх участь у розв'язанні загальнодержавних проблем, стає тіснішою інтеграція академічних інститутів та вузів, дещо поліпшується ситуація з поповненням наукових установ молодими фахівцями, подальшого розвитку набувають міжнародні та зовнішньоекономічні зв'язки.

Першочерговим завданням наукових установ та організацій НАН України на сучасному етапі є забезпечення повноцінної реалізації покладених на них завдань і самого їх статусу, визначеного законодавством України, Статутом НАН України та статутами інститутів. Необхідно посилити ті напрями діяльності НАН України та її науково-дослідних структур, які визначені провідним місцем в Україні у здобутку й передачі суспільству нових знань, забезпеченні науково-технічного прогресу, обґрунтуванні напрямів і високих стандартів державної науко-

во-технічної політики, спрямованої на розвиток (або залучення в Україну) високотехнологічних наукоємних виробництв і обґрунтуванні національних пріоритетів, основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави, стратегії економічної, соціальної, освітньої, культурної, інформаційної політики.

За роки незалежності в Україні сформовано відповідну нормативно-правову основу наукової, науково-технічної, науково-інформаційної, науково-експертної та інноваційної діяльності. Проте вітчизняне законодавство щодо науково-технічної сфери, зокрема діяльності наукових установ НАН України, на нашу думку, ще не є цілісним і досконалим, не враховує нових завдань і специфічних потреб сучасної фундаментальної науки, містить численні правові колізії, насамперед суперечності з іншими законодавчими актами більш загальної дії. Проблемним питанням для розвитку академічної науки і діяльності НАН України та її наукових установ є невиправдане поширення на них багатьох загальних норм господарського, бюджетного фінансового, податкового, трудового законодавства, які не враховують специфіки регулювання правовідносин у науково-технічній сфері, тим самим позбавляючи її необхідного динамізму, свободи організаційного і господарського маневру. Зазначене зумовлює необхідність подальшого істотного вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази функціонування академічної науки та її організаційно-правових інституцій.

Одним із найголовніших завдань є удосконалення системи оцінювання потенціалу та результативності роботи наукових установ, їх структурних підрозділів та наукових співробітників, зокрема, запровадження рейтингової системи такого оцінювання та вдосконалення його методики. Потребує вдосконалення система організації та фінансування наукових досліджень шляхом запровадження механізмів та засобів більш прозорого та об'єктивного формування наукової тематики установ, проведення конкурсів наукових проектів і розробок, розширення практики реалізації комплексних фундаментальних і

прикладних програм НАН України на конкурсних засадах. Необхідним є підвищення рівня роботи науково-дослідних інститутів та інших наукових установ, рішуча реорганізація тих з них, які не дають належної наукової віддачі або мають стабільно низький рейтинг порівняно з однопрофільними установами.

Принциповою умовою розвитку наукової та науково-технічної діяльності є необхідність зростання її бюджетного забезпечення до рівня, встановленого законодавством України, концентрація ресурсів на найбільш перспективних напрямках фундаментальних досліджень. Нагальною потребою є розв'язання проблеми докорінного поліпшення матеріально-технічного та інформаційного забезпечення наукових досліджень, розробка комплексу заходів щодо фінансової підтримки молодих вчених. Потребує також законодавчого вирішення питання фінансової підтримки наукових досліджень з регіональних проблем із коштів місцевих бюджетів. Необхідно здійснити правові заходи щодо оптимізації структури фінансування наукових досліджень у науково-дослідних установах Академії шляхом збільшення частки конкурсного та програмно-цільового фінансування, запровадження нових критеріїв фінансування установ НАН України з урахуванням відповідності рівня їх наукових досліджень світовим тенденціям та стандартам.

У сучасних умовах розвитку науково-технічної сфери важливу роль у вирішенні зазначених правових аспектів організації й діяльності має відігравати більш чітке визначення й удосконалення правового статусу академічної наукової установи. Оновлення нормативно-правових актів у сфері наукової і науково-технічної діяльності має бути спрямоване на: визначення організаційних, правових і соціальних основ діяльності наукових організацій Академії; регламентацію особливостей майнових відносин стосовно різних видів наукових організацій; створення правових гарантій, що забезпечують ефективну науково-технічну та виробничу діяльність наукових організацій в умовах формування ринкових відносин в Україні, а також соціальну захищеність наукових працівників; встановлення і рег-

ламентацию особливостей в управлінні діяльністю різних науково-дослідних організацій залежно від форм власності; розвиток державно-приватного партнерства у сфері наукової і науково-технічної діяльності; внесення змін до бюджетного законодавства щодо удосконалення порядку використання власних надходжень бюджетних наукових установ тощо.

У законодавстві також мають бути передбачені довгострокові гарантії забезпечення стабільного фінансування наукових установ для проведення фундаментальних і прикладних наукових та науково-технічних досліджень, механізми цільового фінансового забезпечення та ефективного використання результатів виконаних досліджень. Умови оплати праці працівників наукових установ мають передбачати істотне підвищення їх посадових окладів, середній рівень яких має бути не менш як удвічі вищим за середній рівень заробітної плати по економіці тощо.

Реалізація зазначених заходів шляхом відповідного правового врегулювання сприятиме поліпшенню умов для розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, підвищенню її ефективності, забезпеченню кращого використання результатів вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб суспільства, посиленню наукової обґрунтованості стратегії держави розвитку та підвищенню ролі наукових установ і організацій НАН України у суспільному житті країни.

1. *Відомості* Верховної Ради України. 2016. № 3. Ст. 25. **2.** *Грабович Г.* Інституційне обличчя науки // *Вісник Академії наук України.* 1993. № 1. С. 76. **3.** *Відомості* Верховної Ради України. 1995. № 9. Ст. 56. **4.** *Урядовий кур'єр.* 2018. 3 травня. № 100. **5.** *Урядовий кур'єр.* 2017. 1 серп. № 141.